

МОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ЗРІЗ

Тетяна Ковалевська

КУЛЬТУРОМОВНИЙ АСПЕКТ МЕТАМОДЕЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ

Поняття культури мови пов'язують не лише з дотриманням її нормативних параметрів, а й з “мовною майстерністю, стилістичним чуттям слова, доречністю використання варіантних мовних форм” [2, 81], що, безумовно, сприяє досягненню комунікативної гармонійності, ілюструючи тісний зв'язок між культуромовними студіями й дослідженнями з комунікативної лінгвістики та інтегруючи їх до кола найактуальніших напрямів сучасного гуманітарного знання. Зокрема в межах комунікативної лінгвістики активно розробляються багатопрофільні моделі оптимізації мовного спілкування, з'ясовуються фактори лінгвістичної екологічності, виокремлюються актуальні параметри мовної сугестії тощо (див. праці Ф. Бацевича, О. Бондаря, Н. Непийводи, О. Селіванової та ін.), маючи на меті поліпшення комунікативних процесів, досягнення комунікативної емпатії [3] тощо. Багато уваги приділено й питанням ідентифікації лінгвальних девіантів як факторів комунікативної неадекватності, що корелює з проблематикою породження/сприймання мовлення (В. Дем'янков, О. Залевська, О. Леонт'єв, О. Лурія, О. Шахнарович та ін.), орієнтуючись на гармонізацію спілкування, інформаційно-жанрову відповідність внутрішнього, змодельованого та реального світів мовця й увиразнюючи можливість використання отриманих результатів у теорії та практиці культури мови. Так, Ф. Бацевич справедливо виокремлює девіації, пов'язані з мовною компетенцією, які визначаються специфікою лексичної й граматичної семантики, та девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією, які визначаються семантикою комунікативною, докладно аналізуючи останні. Учений наголошує на відсутності повної й несуперечливої типології комунікативних девіацій, водночас підкреслюючи перспективність таких досліджень, які надаватимуть змогу “виявити певні регулярності, дослідити механізми цих девіацій як типів” [1, 163], що уможливить позитивне моделювання комунікативних стратегій. Цілком поділяючи позиції вченого, зауважимо про доцільність використання в цьому аспекті й надбань нейролінгвістичного програмування (НЛП), орієнтованого насамперед на оптимізацію процесів спілкування через глибинний комплексний аналіз комунікації, що враховує весь спектр її складників, надаючи особливого значення з'ясуванню специфіки певної національної мови, виявленню прихованих та неоднозначних її властивостей, які впливають на процеси спілкування. У наших попередніх дослідженнях детально проаналізовано лінгвістичне підґрунтя НЛП, яке становлять адаптовані положення трансформаційної граматики, сконцентровані в семантичній та почасти – у формальній площині висловлення, а також певні загальнотеоретичні положення лінгвофілософії та психолінгвістики й когнітології, що розкривають актуальне розуміння глибинних корелятивних відношень між феноменом мови та людською свідомістю [3].

У НЛП усталеним є положення, згідно з яким особистісна модель світу, утворена за допомогою мови як репрезентації, ґрунтується на індивідуальному сприйнятті довкілля, що, у свою чергу, визначає оригінальність суб'єктивних інтерпретацій, зумовлених вербальними потенціями. Актуальність елементів трансформаційної граматики та тез породжувальної семантики спричинила експланаторну релевантність універсальних законів моделювання, які подають загальну систематику інтернальних перетворень концептуального простору довкілля, в аналізі мовленнєвих виявів (Р. Бендлер, Д. Гріндер, К. Роджерс та ін.). Генералізація, упущення та викривлення як універсальні закони моделювання, транспоновані в площину мовленнєвої діяльності, відповідно дефінуємо як експлікацію лише певної частини інформації, що міститься в глибинній структурі (редукція інформації), вербалізацію її спрощеної версії (неадекватність інформації) та подання її гіпотетичної суб'єктивованої моделі (віртуалізація інформації), що і зумовлює нетотожність між семантичною конденсованістю первинної, глибинної інформативності повідомлення та його репрезентованою версією. Кваліфікація специфіки трансформаційних процесів надає змогу виявити закономірності мовленнєвих перетворень на латентних та актуалізованих рівнях, що уможливорює концептуальне прогнозування сприйняттєвих реакцій і відбивається у так званій метамоделі мови, яка ідентифікує мовні одиниці й сигнатури, спроможні до створення комунікативного дисбалансу, по-перше, через комунікативну недосконалість мовця, його недостатній культурно-освітній рівень та, по-друге, через нехтування специфікою декодувальних процесів адресата. Зрозуміло, що в такому разі лінгвістичні показники метамоделі співвідносні насамперед із мовною компетенцією, тобто зі знаннями про іманентні властивості мови, що дає підстави вважати наведені далі лінгвістичні елементи потенційними девіантами, а отже й факторами спричинення комунікативних невдач. Такий підхід передбачає необхідність ознайомлення з елементами метамоделі насамперед фахівців-філологів, працівників ЗМІ, викладачів, для яких отримання прогнозованого комунікативного ефекту, використання стилістично й семантично вишуканих та релевантних мовних засобів є "справою честі". З огляду на те, що в українському мовознавстві ідеї нейролінгвістичного програмування лише починають опрацьовуватися та зважаючи на їх визнану у світовому науковому товаристві актуальність і перспективність (див. праці Р. Бендлера, І. Варнакова, Д. Гріндера, Р. Ділтса, Дж. О'Коннора, Г. Олдера, Дж. Сеймора, А. Плигіна, Б. Хезер, Г. Почепцова та ін.), мету пропонованої статті вбачаємо насамперед у з'ясуванні семантичної специфіки потенційних девіантів української мови та ідентифікації їх комунікативно актуальних семантичних нюансів. Це, у свою чергу, уможливить оптимальне використання мовних ресурсів та сприятиме загальному підвищенню культуромовного рівня професійних комунікаторів, поглибить теорію та практику відповідних досліджень.

Аналіз усього спектру метамодельних експонентів виявив їх нейролінгвістичну та загальносемантичну специфіку. Так, до маркерів, які ілюструють процеси випущення на шляху від глибинної континуальності до поверхневих структур, належить, по-перше, неспецифічна лексика, представлена морфологічною парадигмою іменників, займенників і дієслів. У таких випадках субстантиви становлять групу нереферентної лексики, мовленнєва реалізація якої пов'язана з ідентифікаційною нечіткістю суб'єктів комунікації і передбачає багатоаспектність декодування з огляду на те, що їх повна семантична структура характеризується

гіпотетичним розмаїттям дистрибутивних операторів, наявність чи відсутність яких у висловленні спричиняє акцентованість або маргіналізацію семантичного імплікаціоналу; залежить від суб'єктивних інтерпретацій, пов'язаних із потенційною варіабельністю архісемного вектора (*задоволення, щастя* і т. ін.). Дієслівні характеристики процесів випущення представлено двома основними різновидами: а) випадками пасивізації, коли редукується суб'єкт дії, та б) випадками неактуалізованості конструктивних елементів повідомлення, імплікованих у семантиці неабсолютивних дієслів.

По-друге, виокремлюємо порівняння (компаратори сенсу) з редукцією одного з тріади усталеної порівняльної конструкції, яка містить (принаймні в українській мові) об'єкт і суб'єкт порівняння та актуальну ознаку ідентифікованого референта, утворюючи комплекс визначальних характеристик об'єкта дійсності та вказуючи на власне об'єкт, який ідентифікується, трансформу його актуальних властивостей та результативність співвіднесення репрезентованих характеристик з іншим актуальним об'єктом дійсності. У разі редукції останнього семантичне обґрунтування сигнатури залишається нечітким, що зумовлює ефект сенсової дифузності й припускає суб'єктивне декодування контексту, ускладнюючи взаємодію співрозмовників.

По-третє, зазначені процеси ілюструють і судження (не плутати з термінологією логіки), представлені модально-прислівниковою парадигмою зі специфічною констативною семантикою (*ймовірно, очевидно* та ін.), орієнтованою на сприйняття подальшого висловлення як істинного чи максимально припустимого в даному дискурсі, де його "гіпотетична об'єктивність" не доведена фактично, а є наслідком суб'єктивних ціннісних орієнтирів мовця і детермінована відсутністю необхідного елемента аргументативного дискурсу.

Останнім маркером вважають номіналізації, найчастіше представлені віддієслівними субстантивами, які характеризуються зміною первинної процесуальної динаміки на статичну денотацію, що і зумовлює певний рівень семантичної деструкції повідомлення.

Мовні універсалії, співвідносні з процесами узагальнення (генералізації), реалізуються через вживання, по-перше, модальних операторів можливості/необхідності, до яких належать особові форми модальних дієслів (*могти, хотіти*), деякі атрибутиви з тотожним модальним забарвленням (*здатний, повинний*), прислівники, семантика яких також спрямована на фіксацію необхідності чи можливості певних дій особи (*необхідно, можливо*), нарешті, частки (*лише, саме*) як аналітичні синтаксичні лексеми, що акцентують на предикатній інформації. Об'єднувальним стрижнем у розмаїтті модальних операторів є семантика, яка скеровує внутрішні карти людини в єдино можливому напрямку, що максимально звужує варіативність та рамки світоглядних позицій, тим самим обмежуючи поведінкові реакції. По-друге, до цієї групи маркерів належать універсальні квантифікатори, які реалізуються через: а) прислівникові показники (*завжди, ніколи*), що спричиняють локально-темпоральні концептуалізовані узагальнення, б) займенникові номени з невизначеним референтним індексом – неозначено-особові та деякі інші підгрупи (*всі, ніхто*), об'єднані наявністю так званого квантора спільності, який інтегрує до цієї семантичної площини чи не всі можливі вияви ситуативних множинностей і надає текстові обмежувальної, екстенсивної модальності.

До мовних формул, що зумовлюють процеси викривлення, зараховуємо, поперше, конструкти комплексної еквівалентності, реалізовані через логіко-семантичне “зв’язування” об’єктивних контекстів на підставі суб’єктивного зближення різновекторних смислів їх складників через особистісне визнання істинності каузативних відношень між основною та похідною, підпорядкованою предикацією висловлення. Комплексні еквіваленти фіксуються на синтаксичному рівні (зокрема у складних реченнях з підрядними причини, умови та ін.) і становлять лінгвістичні моделі, які припускають наявність рівнозначності різних аспектів вербалізованого досвіду особи (напр., *якщо... то...; коли... то...*, чи ж узагальнено – $A = B$ або A позначає B). По-друге, процеси викривлення співвідносні з використанням пресупозитивних явищ, що реалізуються найчастіше на лексико-граматичному рівні, де визначальним є семантичне навантаження акцентованих номенів. Так, морфологічні експлікатори ілюструють пресупозовані концептуально-емотивні зони особистості через архісемні орієнтири семантичної структури висловлення, які репрезентують а) референтну індексацію у разі використання елементів іменникової та займенникової парадигми з різним ступенем конкретизації, б) локально-темпоральне окреслення актуальної поведінки в разі дієслівної маркованості, в) емотивні акцентуації щодо поведінкових актів через використання атрибутивних орієнтирів, прислівникових фіксаторів та службових мовних одиниць. Синтаксичні структури визначають актуальні сегменти попереднього досвіду, значення яких втілюють переважно підрядні уточнювальні, часові конструкції та пояснювальні структури, зорієнтовані на латентну демонстрацію тих інтерактивних характеристик, фіксація яких зумовлена імпліцитним зв’язком з внутрішньою аксіосистемою індивіда. Актуальними різновидами пресупозицій в метамодельних інтерпретаціях є екзистенційні (логіко-контекстуальні) та фактивні (екстралінгвальні). По-третє, лінгвістичними експлікаторами процесів викривлення є т. зв. явища причини і наслідку (каузативні феномени) співвідносні із семантикою синтаксичного рівня і пов’язані з переконаннями мовця, що якийсь суб’єкт чи комплекс обставин може здійснити певну дію або в необхідний спосіб змусити інший суб’єкт пережити або відчувати що-небудь. Характерною лінгвістичною ознакою зазначеного процесу є й «читання думок», або апріорне моделювання, що виявляє себе в експансії суб’єктивного декодування в площину об’єктивної дійсності.

Отже, метамодель мови як концептуальна структура мовних репрезентацій, експлікованих у гетерогенних ситуаціях, відбиває психосемантичний імплікаціонал особистості та фіксує проблемні комунікативні ділянки, пов’язані з кодувальнo-декодувальними особливостями мовної семантики, для якої насамперед характерні процеси багатозначності та дифузності. Зауважимо, що когнітивний аспект полісемантичних явищ спричиняє появу прогресивних пізнавальних тенденцій, а в комунікативній ситуації багатозначність складників висловлення зумовлює не лише можливість індивідуального виокремлення суб’єктивно актуальних векторів віртуальної сенсової амплітуди, а й певний ступінь неадекватності в декодувальних процесах, оскільки відповідність зазначеного суб’єктивного вибору смислової домінанти настанові комунікатора передбачає його обов’язкове «ознайомлення» з когнітивно-емоційними пріоритетами співрозмовника. Метамодельна кваліфікація мови в таких випадках уможливорює прогнозування сприйняттєвих напрямів, дає змогу уникнути чи ж деталізувати нечіткі семантичні орієнтири та пропонує шляхи мовного коригування, що на сьогодні визнано перспективним і малодослідженим напрямом [4, 51]. Крім того, відзначимо креативність метамодельних досліджень і

в галузі сугестивної лінгвістики, іміджелогії, рекламодавства, психотерапії, які також вважаємо актуальними аспектами сучасної лінгвістичної та й загальногуманітарної проблематики, скерованої насамперед на досягнення гармонійної, емпатичної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 281 с.
2. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Годор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів/ За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
3. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
4. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.

Іван Хом'як

РОЛЬ СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

У творчих роботах багатьох школярів виразно простежуються спричинені неவிбагливим мовленнєвим середовищем помилкові написання. Нестійке інформаційно-мовне поле пригнічує дитячу свідомість, учні відчувають значні труднощі в доборі літературно нормованих лексем для формування думок і правильної передачі їх на письмі.

Мовлення учнів заповнили словесні покручі, які не завжди створюють їм душевний дискомфорт, оскільки такою мовою часто-густо “озвучуються” різноманітні збори, диспути, екскурсії та й нерідко розважальні дитячі телепередачі. У школі реалізація комунікативно-діяльнісного підходу до навчання української мови лишається здебільшого справою завтрашнього дня, а поки що відповіді учнів сприймаються з позиції “гірше чи краще висловленої думки”, і це, безумовно, адекватно відображається в ланцюговій реакції: усне мовлення → внутрішнє мовлення → письмовий виклад.

У суспільній сфері, як зазначають С. Єрмоленко і Л. Мацько, “панує сучасна російська мова з низькою культурою, тобто із значним порушенням її орфоепічних і лексичних норм, що зумовлено інтерференцією, та українська “макаронічна” мова, відомий усім суржик, для багатьох зручний, оскільки це мовлення “навпростець”, не обтяжене нормами й правилами, але дуже небезпечний, бо це він є візитною карткою масової неосвіченості, безкультур'я, неуваги кожного з нас до самого себе” [1, 30]. На жаль, мовленнєва безпорадність, невміння написати елементарний текст “чомусь перестали сприйматись як пляма на службовому мундирі” [2, 4].

Ненормовані слова, що є наслідком змішування елементів здебільшого української і російської мов, у лінгвістичній і методичній літературі розглядаються, як: “українсько-російське просторіччя” (В. Русанівський), “гібридні форми” (І. Їжакевич), “суміш, спотворена мова” (В. Сухомлинський), “мовний примітивізм”